

НЕУСТОЙКА ЯК СПОСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ

PENALTY AS A WAY TO ENSURE THE FULFILLMENT OF CONTRACTUAL OBLIGATIONS: SOME ASPECTS OF APPLICATION

Кулібаба О.О., юрист

Адвокатське об'єднання «Капітал Правис»

Статтю присвячено дослідженню особливостей правової природи неустойки як способу забезпечення виконання договірних зобов'язань. Обґрунтовується позиція щодо неоднозначності трактування правової природи неустойки в юридичній літературі та законодавстві. Розкриваються відмінності застосування неустойки в договірних зобов'язаннях у цивільному та господарському праві, враховуючи судову практику з цього питання.

Звертається увага, що під час визначення правової природи неустойки більшість науковців визначають її як спосіб забезпечення виконання зобов'язань або визнають подвійну природу неустойки. Крім того, зазначається, що неустойка може бути одночасно і способом забезпечення виконання договірних зобов'язань, і мірою та способом відповідальності під час виконання зобов'язань. Але при цьому є обґрунтування, що неустойка належить до видів штрафних санкцій, міри, виду відповідальності за невиконання або неналежне виконання договірних зобов'язань і ніяк не може бути способом забезпечення виконання зобов'язань.

На підставі аналізу судової практики автором обґрунтовується позиція, що в господарському праві, на відміну від цивільного права, правову природу неустойки здебільшого розглядають як міру відповідальності, а не як спосіб забезпечення виконання договірних зобов'язань. Саме тому є неоднозначність застосування судами питання стягнення неустойки (штрафу та пені) за неналежне виконання договірних зобов'язань у цивільних та господарських спорах. Робиться висновок про необхідність закріплення на законодавчому рівні визначення неустойки і як способу забезпечення виконання договірних зобов'язань, і як міри відповідальності за порушення договірних зобов'язань. Такий підхід зумовить вироблення єдиної судової практики щодо порядку застосування та стягнення неустойки за невиконання або неналежне виконання договірних зобов'язань.

Ключові слова: договірні відносини, договірні зобов'язання, зобов'язання, міра відповідальності, неустойка, пеня, спосіб забезпечення виконання зобов'язань, стягнення неустойки, судова практика.

The article is devoted to the study of the legal nature of the penalty as a way to ensure the fulfillment of contractual obligations. The position on the ambiguity of the interpretation of the legal nature of the penalty in the legal literature and legislation is substantiated. The differences between the application of the penalty in contractual obligations in civil and commercial law are revealed, taking into account the case law on this issue. It is noted that in determining the legal nature of the penalty, most scholars define it as a way to enforce the obligation or recognize the dual nature of the penalty. In addition, it is noted that the penalty can be both a way to ensure the fulfillment of contractual obligations, and a measure and a way of responsibility in the discharge of obligations. However, there are justifications that the penalty refers to the types of penalties, measures, types of liability for non-performance or improper performance of the contractual obligation, and cannot be a way to ensure the fulfillment of the obligation.

On the grounds of the analysis of case law, the author substantiates the position that in commercial law, in contrast to civil law, the legal nature of penalties is mostly considered as a measure of responsibility, rather than as a way to ensure the fulfillment of contractual obligations. That is why there is ambiguity in the application of the issue of collecting penalties (fines and penalties) by courts for improper performance of contractual obligations in civil and commercial disputes. It is concluded that it is necessary to enshrine at the legislative level the definition of penalties both as a way to ensure the fulfillment of contractual obligations and as a measure of liability for breach of contractual obligations. This approach will lead to the development of a common case law on the application and recovery of penalties for non-performance or improper performance of contractual obligations.

Key words: contractual relations, contractual obligations, obligation, measure of responsibility, a penalty, a fine, the method of ensuring fulfillment of obligations, collection of penalty, case law.

Постановка проблеми. Належне виконання договірних зобов'язань передбачає, що сторони, які укладають певний договір, виконують покладені на них обов'язки відповідно до закону, такого договору або звичаїв ділового обороту. Однак сьогодні все частіше на практиці виникають ситуації неналежного виконання взятих на себе зобов'язань, що створює певні правові наслідки для договірних сторін, одна з яких може при цьому нести певні збитки та інші негативні наслідки. Для стимулювання належного та вчасного виконання зобов'язань сторонами договору в законодавстві передбачені певні способи забезпечення виконання договірних зобов'язань як додаткові забезпечувальні заходи, що мають спеціальний (додатковий) характер і дають можливість досягнути виконання незалежно від того, чи заподіяно кредитором збитків і чи є у боржника майно, на яке можна звернути стягнення за виконавчими документами [1, с. 68]. Найпоширенішим та найбільш дієвим, як свідчить практика, способом забезпечення виконання договірних зобов'язань є неустойка. Ще в радянські часи, А. Травкін, вивчаючи питання поняття та правової природи неустойки, визначав, що це найбільш дієвий спосіб забезпечення виконання зобов'язання, і тому «не випадково законодавець, наводячи перелік видів забезпечення виконання

зобов'язань, поставив неустойку на перше місце в ЦК України» [2, с. 118]. Такої ж думки притримувався вже пізніше О. Ситнік, вивчаючи застосування неустойки як способу забезпечення виконання зобов'язання за договором побутового підряду [3, с. 204].

Відсутність єдиного погляду на визначення правової природи неустойки у науковій літературі, віднесення неустойки до способів забезпечення виконання зобов'язань у цивільному законодавстві та застосування неустойки як міри відповідальності у господарському праві є актуальним питанням сьогодні. Такий стан речей призводить до неоднозначності позицій судової практики про порядок та підстави стягнення неустойки у вигляді штрафу та пені, до виникнення колізії цивільного та господарського законодавства у практичному застосуванні такого способу забезпечення виконання зобов'язань.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання правової природи неустойки як способу забезпечення виконання договірних зобов'язань завжди розглядалося вітчизняними науковцями з погляду засад як цивільної, так і господарської галузі права. Науковцями проводилися дослідження як загальних засад щодо неустойки в усіх договірних зобов'язаннях, так і в аспекті окремих договірних відносин, де способом забезпечення виконання

служе неустойка. Здебільшого дослідники під час визначення правової природи неустойки визначають її як спосіб забезпечення виконання зобов'язання або визнають подвійну природу неустойки, погоджуючись, що неустойка може бути і способом забезпечення виконання договірних зобов'язань, і мірою та способом відповідальності під час виконання зобов'язань. Зокрема, такої думки дотримуються в своїх працях А. Домбругова [4], А. Гриняк [5], В. Кудрявцев [6], Н. Міловська [7], К. Москаленко [8], О. Отраднова, О. Ситник [9], Н. Федорченко [10], О. Шишка [11] та інші.

Ряд авторів заперечує приналежність неустойки до способів забезпечення виконання зобов'язань. Так, І. Пучковська в своїх дослідженнях відносила неустойку до способів захисту зобов'язань у вигляді штрафних санкцій. Автором категорично заперечувалася як подвійна природа неустойки, так і віднесення її до способів забезпечення виконання зобов'язань [12; 13; 14]. У такому ж ракурсі неустойку розглядала Л. Дьоміна, визначаючи, що неустойка не покликана виконувати гарантійну функцію способу забезпечення виконання зобов'язання, що не дозволяє відносити її до таких способів [15].

Мета статті. Метою статті є правовий аналіз законодавства та наукової літератури щодо правової природи неустойки як способу забезпечення виконання договірних зобов'язань та порядку її застосування на практиці.

Виклад основного матеріалу. Неустойка – традиційний та найпоширеніший спосіб забезпечення виконання зобов'язання у цивільному праві, який відомий ще з часів римського права (Закони царя Хамурапі, Закони XII таблиць). Римське право визначало такий спосіб забезпечення виконання зобов'язань як *stipulation poena*, що перекладається українською, як неустойка. Неустойкою називалось додаткове зобов'язання боржника виплатити кредитору певну суму грошей у разі невиконання або неналежного виконання основного зобов'язання [4, с. 556].

У юридичній літературі щодо правової природи неустойки виникають певні дискусії, причому одними авторами беззаперечно неустойка визнається способом забезпечення виконання договірних зобов'язань, інші приримуються думки, що неустойка та її форми штраф і пеня відносяться до видів штрафних санкцій, міри, виду відповідальності за невиконання або неналежне виконання договірного зобов'язання. На сьогодні наукова спільнота не досягла однозначності в цьому питанні. Але при цьому Цивільним Кодексом України (далі – ЦК України) неустойку однозначно віднесено до способів забезпечення виконання зобов'язань, і правові положення закріплено в ст. ст. 549-552 параграфу 2 глави 49 книги 5 ЦК України [17].

Відповідно до статті 549 Цивільного кодексу України неустойкою (штрафом, пенею) є грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредитору у разі порушення боржником зобов'язання [17]. Нормативно правову базу регулювання неустойки становлять Цивільний кодекс України [17] ЦК України, Господарський кодекс України (далі – ГК України) [18], Закони України «Про банки і банківську діяльність» [19], «Про захист прав споживачів», «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» [20] та інші. Така популярність застосування неустойки викликана насамперед тим, що вона являє собою спрощений засіб відшкодування втрат кредитора, завданих невиконанням або неналежним виконанням боржником своїх зобов'язань, оскільки, по-перше, підстави стягнення неустойки та її розмір завжди визначають самі сторони, а по-друге, для її стягнення немає необхідності доводити наявність збитків, достатньо самого факту порушення договору. Неустойка чітко відіграє компенсаційну функцію, що є метою будь-якого способу забезпечення виконання зобов'язання боржником.

Відповідно до ст. 549 ЦК України формами або, як називають їх деякі цивілісти, різновидами неустойки

є штраф та пеня. Штрафом є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання. Пенею є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання [17].

Як вважає Є. Харитонов, особливостями неустойки є: 1) можливість стягнення неустойки за сам факт порушення зобов'язання, коли відсутня необхідність надання доказів, які б підтверджували завдання збитків та їх розмір [21, с. 100]. Це підкреслює її спрощений характер, на відміну від гарантії, де встановлено загальний обов'язок кредитора подати гаранту вимогу, в якій має зазначатися причина порушення боржником основного зобов'язання, забезпеченого гарантією; 2) можливість для сторін на свій розсуд сформулювати умови договору про неустойку, у тому числі в частині її розміру, порядку обчислення [21, с. 101]; 3) можливість для кредитора оперативного компенсувати збитки, завдані йому невиконанням договору, у зручній для нього грошовій формі [21, с. 101].

Слід вказати, що, хоча у ст. 551 ЦК України і вказано, що неустойка може бути стягнута у вигляді грошової суми, рухомого та нерухомого майна, на практиці все ж таки частіше застосовується компенсація у вигляді грошової суми. Отримання компенсації збитків у грошовій формі надає можливість кредитору реалізувати свої порушені права коштом інших джерел. Також це підвищує ефективність компенсаційної функції неустойки як засобу забезпечення виконання зобов'язання, оскільки у сторін є вибір, за допомогою якого предмета буде сплачуватись неустойка у разі невиконання або неналежного виконання зобов'язання [22].

Окреслюючи проблему віднесення неустойки до міри та способу відповідальності, а не до способів забезпечення виконання зобов'язань, слід згадати наукові дослідження І. Пучковської, яка, розглядаючи сутність неустойки, заперечувала визнання неустойки одним зі способів забезпечення виконання зобов'язання. На думку автора, основною ознакою способів забезпечення виконання зобов'язань є наявність джерела виконання порушеного зобов'язання, за рахунок якого кредитору надається виконання порушеного зобов'язання у порядку захисту його порушених прав. Зроблений висновок, на думку автора, спростовує двоїсту природу неустойки (як способу забезпечення виконання зобов'язання і заходи цивільно-правової відповідальності) і відносить неустойку безпосередньо до міри цивільної відповідальності, штрафних санкцій, які застосовуються за невиконання або неналежне виконання цивільно-правових або господарсько-правових договорів [13, с. 128]. Проаналізувавши функції та ознаки інституту неустойки, Л. Дьоміна робить аналогічний висновок, як і попередній автор, що неустойка не може бути віднесена до способів забезпечення виконання зобов'язань, оскільки однією з важливих ознак будь-якого способу забезпечення виконання зобов'язань є забезпечуваність, тобто наявність, на думку автора, додаткових ресурсів для задоволення інтересів кредитора, а отже, і не виконується головна функція способу забезпечення виконання зобов'язання – гарантійна. При цьому під час застосування неустойки має місце захисна функція, яка характеризує саме відповідальність [15], і тому неустойку потрібно розглядати як міру та засіб відповідальності.

Щодо визначення в науковій літературі подвійної природи неустойки, то слід зазначити, що в деяких дослідженнях також присутня думка, що неустойка встановлюється і як вид забезпечення виконання договірних зобов'язань і при цьому виконує стимулюючу функцію, оскільки стимулює боржника до належного виконання забезпеченого нею договірного зобов'язання. Якщо ж встановлення неустойки не досягло своєї мети, і зобов'язання все ж таки було порушене боржником, то йдеться вже про стягнення винного боржника до цивільно-правової відповідальності і, відповідно, про стягнення неустойки

[13, с. 127]. Саме в цьому і полягає подвійна природа неустойки, яка одночасно є способом забезпечення виконання зобов'язання і мірою відповідальності за невиконання і неналежне виконання зобов'язання, що, на думку автора, є найбільш вірним напрямом визначення правової природи неустойки в цивільному праві.

Окремо слід розглянути питання неоднозначності застосування судами порядку стягнення неустойки (штрафу та пені) за неналежне виконання зобов'язання у цивільних та господарських спорах. Практика розгляду справ судами господарської та цивільної юрисдикції кардинально відрізняється та містить суперечливі висновки щодо питання одночасного стягнення штрафу та пені, які є видами неустойки. Це пов'язано насамперед з вищезазначеним питанням правової природи неустойки, з трактуванням неустойки (штрафу та пені) у господарських та цивільних зобов'язаннях, де в першому випадку їх розуміють як штрафні санкції, міру та спосіб відповідальності за невиконання або неналежне виконання зобов'язань, а в другому випадку – як спосіб забезпечення виконання зобов'язань у вигляді штрафу та пені.

Так, у цивільних судових спорах суди доходять майже однозначного висновку про неможливість одночасного застосування і пені, і штрафу за невиконання або несвоєчасне виконання одного і того ж зобов'язання. 21 жовтня 2015 р. у справі № 6-2003цс15 [23] Верховний Суд України підкреслив неможливість притягнення позичальника за порушення грошового зобов'язання до подвійної цивільної відповідальності у виді стягнення пені і штрафу одночасно. Така позиція суду ґрунтується на ст. 549 ЦК України, де зазначено, що штраф та пеня є одним видом цивільно-правової відповідальності – неустойкою, а також одним засобом забезпечення виконання зобов'язань (в цьому разі грошових). Отже, кредиторі під час притягнення позичальника до цивільної відповідальності через суд за порушення грошового зобов'язання слід обирати, що стягувати: пеню чи штраф. У своїх висновках по справі № 756/2999/15-ц від 31.05.2017 року [24] Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ визначив, що оскільки подвійна цивільна відповідальність заборонена ст. 61 Конституції України, то банк не має право стягувати одночасно пеню і штраф за порушення позичальником грошових зобов'язань.

Щодо судової практики у господарських спорах, то рішення судів дещо відрізняються від цивільних спорів, і судами одночасне стягнення за невиконання або неналежне виконання зобов'язання і штрафу, і пені допускається. Так, Верховний Суд постановою по справі № 917/194/18 від 02.04.2019 року [25] вказав, що одночасне стягнення зі сторони, яка порушила господарське зобов'язання за договором, штрафу та пені не суперечить ст. 61 Конституції України, оскільки вони є формами неустойки та видами штрафних санкцій, тобто не є окремими та самостійними видами юридичної відповідальності. У межах одного виду відповідальності може застосовуватися різний набір санкцій. Така позиція Верховного Суду не є новою і вже раніше висловлювалася у постанові Верховного Суду № 911/2813/17 від 9.02.1018 [26], № 911/1351/17 від 22.03.2018 [27], № 922/1720/17 від 25.05.2018 [28]. Тобто аналіз такої правової позиції суду ґрунтується на тому, що відповідно до ст. 549 ЦК України пеня та штраф є формами неустойки, а відповідно до ст. 230 ГК України – видами штрафних санкцій, тобто не є окремими та самостійними видами юридичної відповідальності, і саме тому у межах одного виду відповідальності може застосовуватися різний набір санкцій. Таким чином, у цьому разі не йдеться про притягнення особи до відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення двічі, тому що відповідальність настає лише один раз – у вигляді сплати неустойки, яка включає у себе і пеню, і штраф як форм її сплати.

Таку різну позицію судів у господарських та цивільних спорах можна пояснити таким чином. Конституцією України в ст. 61 передбачено, що «ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення» (лат. – *pop bis in idem* – «двічі за одне і те саме не карають»). Саме тому одночасне застосування штрафу і пені до порушників договорів є неприпустимим навіть у тому разі, коли під час укладення договору сторони добровільно на це погодилися, оскільки зміст договору, відповідно до ст. ЦК України не може суперечити чинному законодавству. Але при цьому більшість аналітиків звертають увагу на те, що стаття 61 міститься у розділі «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» Конституції України [29]. Тому її положення можуть застосовуватися винятково до фізичних, а не юридичних осіб. А оскільки юрисдикція господарських судів поширюється на спори між юридичними особами, тому і рішення господарських судів щодо одночасного стягнення штрафу та пені за невиконання / неналежне виконання зобов'язання ґрунтуються саме на цій основі.

Окрім того, заслуговує на увагу думка експерта С. Тенькова [30], який зазначає, що неоднозначність судової практики щодо одночасного застосування штрафу та пені виходить з того, що відповідно до ч. 1 ст. 230 штрафними санкціями в Господарському Кодексі визнаються господарські санкції у вигляді грошової суми (неустойка, штраф, пеня), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити в разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання. У разі буквального тлумачення цієї норми виходить, що виникає три самостійних види штрафних санкцій: окремо неустойка, окремо штраф і пеня. При цьому, на думку науковця, «незрозуміло, чим, наприклад, відрізняється неустойка, як самостійний за нормами ГК вид штрафних санкцій, від штрафу і пені? Натомість у ч. 1 ст. 549 ЦК України неустойкою (штрафом, пенєю) визнається визначена законом або договором грошова сума, яку боржник повинен сплатити кредиторі в разі невиконання або неналежного виконання зобов'язання, зокрема, в разі прострочення виконання» [30]. Тобто, погоджуючись з науковцем, доходимо висновку, що неустойка (штраф та пеня) у цивільних зобов'язаннях в розумінні статті 549 ЦК України розглядається як загальне поняття, як спосіб забезпечення виконання зобов'язання, тому не можна одночасно стягувати і штраф, і пеню, на відміну від норми ст. 230 ГК України, де штраф і пеня є видами штрафних санкцій і можуть стягуватися одночасно за невиконання зобов'язання. Тобто в господарському праві, на відміну від цивільного, правову природу неустойки здебільшого розглядають як міру відповідальності, а не як спосіб забезпечення виконання зобов'язань.

Висновки. Необхідно визнати, що правове регулювання механізму застосування неустойки у договірних відносинах визначає її ефективність як способу забезпечення виконання зобов'язань. Неустойка є одним із найпоширеніших способів забезпечення виконання договірних зобов'язань, але неоднозначність трактування її правової природи у юридичній науці, нормах цивільного та господарського права призводить до певних проблем та колізій у правозастосуванні та судовій практиці щодо порядку та способів стягнення штрафу та пені, які є видами неустойки, відповідно до ЦК України. Для врегулювання вказаної проблеми доречно було б привести у відповідність норми цивільного і норми господарського кодексів для закріплення на законодавчому рівні визначення неустойки і як способу забезпечення виконання договірних зобов'язань (забезпечувальна функція), і як міри відповідальності за порушення договірних зобов'язань (штрафна функція), що зумовить вироблення єдиної судової практики у цивільних та господарських справах щодо порядку застосування та стягнення неустойки за невиконання або неналежне виконання договірних зобов'язань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Иоффе О.С. Обязательственное право. Москва, 1975. 880 с.
2. Травкин А.А. Вопросы развития законодательства о договорной ответственности. *Труды ВВСШ МВД СССР*. Волгоград. 1971. № 4. С. 111–122.
3. Ситнік О.М. Неустойка як спосіб забезпечення виконання зобов'язань за договором побутового підряду. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 4. С. 203–207.
4. Домбругова А. Неустойка як спосіб забезпечення виконання зобов'язання. *Юридичний вісник України*. 2005. № 28. С. 14
5. Гриняк А. Неустойка як спосіб забезпечення виконання підрядних зобов'язань. *Юридична Україна*. 2012. № 8. С. 51–56.
6. Кудрявцев В. Відмежування непойменованих способів забезпечення виконання зобов'язань за кредитним договором від інших цивільно-правових конструкцій. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 3. С. 31–34.
7. Міловська Н.В. Неустойка як спосіб забезпечення виконання зобов'язань за договором страхування. *Приватне право і підприємництво*. 2019. Вип. 19. С. 134–137.
8. Москаленко К.В. Неустойка як спосіб забезпечення виконання зобов'язань за продюсерським договором. *Європейські перспективи*. 2014. № 3. С. 188–192.
9. Ситнік О.М. Неустойка як спосіб забезпечення виконання зобов'язань за договором побутового підряду. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 4. С. 203–207.
10. Федорченко Н.В. Неустойка як спосіб забезпечення виконання договірних зобов'язань з надання послуг. *Приватне право і підприємництво*. 2019. Вип. 19. С. 141–145.
11. Шишка О.Р. Неустойка як вид забезпечення виконання зобов'язання. *Матеріали міжвузівської НПК «Проблеми забезпечення зобов'язань»*. Одеса : ОДУВС. 2011. 118 с.
12. Пучковська І.Й. Про проблему визнання видів забезпечення виконання зобов'язання способами захисту. *Актуальні проблеми науки і практики цивільного, житлового та сімейного права: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 91-річчю з дня народження В. П. Маслова*. Харків : Право. 2013. С. 172–176.
13. Пучковська І.Й. Аргументи проти подвійної природи неустойки. Проблеми цивільного права та процесу : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. О.А. Пушкіна (25 трав. 2013 р.). Харків : Харк. нац. ун-т внутр. справ: Золота миля. 2013. С. 126–129
14. Пучковська І.Й. Проти визнання неустойки одним із видів забезпечення виконання зобов'язання. Сучасні проблеми цивілістики: матеріали «круглого столу», присвяч. пам'яті проф. Чингізхана Нуфатовича Азімова, м. Харків, 21 груд. 2012 р. Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Харків : ФОП Лібуркіна Л. М. 2013. С. 58–62
15. Дьоміна Л. Неустойка: спосіб забезпечення чи вид відповідальності. URL: <https://www.businesslaw.org.ua/neustoika/>.
16. Домбругова А. Неустойка як спосіб забезпечення виконання зобов'язання. *Юридичний вісник України*. 2005. № 28. С. 14
17. Цивільний кодекс України від 16.01. 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 19.05.2020).
18. Господарський кодекс України від 16.01. 2003 р. № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 19.05.2020).
19. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000№ 2121-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14/card4#Current> (дата звернення: 19.05.2020).
20. Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань: Закон України від 22.11.1996 р. № 543/96-вр/. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/543/96-#Text> (дата звернення: 19.05.2020).
21. Цивільне право України: В 2-х томах. Т. 2. Підручник. За ред. д-ра юрид. наук, проф. Є.О. Харитонова; канд. юрид. наук Н.Ю. Голубевої. Харків : ТОВ «Одіссей». 2008. 872 с.
22. Резніченко С.В., Осадчук А.В. Неустойка як вид забезпечення виконання зобов'язань. URL: <https://cutt.ly/9fwwU9w>.
23. Постанова Верховного суду України від 21 жовтня 2015 р., судова справа № 6-2003цс15. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/53118512>.
24. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 31 травня 2017 р., судова справа № 756/2999/15ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66843407>.
25. Постанова Верховного суду від 02 квітня 2019 р., судова справа № 917/194/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80923003>.
26. Постанова Верховного суду від 09 лютого 2019 р., судова справа № 911/2813/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72149821>.
27. Постанова Верховного суду від 22 березня 2018 р., судова справа № 911/1351/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73081562>.
28. Постанова Верховного суду від 25 травня 2018 р., судова справа № 922/1720/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74378024>.
29. Конституція України : офіц. текст: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
30. Теньков С. Подвійне покарання за одне порушення – суди досі не визначилися. URL: <https://cutt.ly/yfwhxdg>